

Devletin Bozulan Düzeninin Yeniden Kurulması İçin Kılavuz

Düstûrül-Amel li Islâhî'l-Halel*

Kâtib Çelebi

Hamd ve övgü, âlemin nizâmı yüce iradesine ve insanoğlunun işlerinin düzenlenmesi ezeli takdirine bağlı olan, kâinatın sahibi Allah Teâlâ'ya layıktır. Memleket ve devlet düzeninin ıslahı ile din ve milletin istikrarı için en uygun siyasi tedavi usullerini öğreten yaratılmışların en hayırlısına salât ve selam olsun.

Bilindiği gibi, 1063 [1652–1653] hicrî yılı itibarıyla Osmanlı Devleti 364 yaşına basmış bulunuyor. Bütün kâinatta geçerli ilahî kanun ile medeni topluluk hâlinde yaşamının tabiatı gereği, bu uzun ömürlü devletin düzeninde de bozulma alametleri, temel müesseseleri arasında uyuşmazlıklar görünmeye

[119] Hamd ü senâ ol mâlikül-mülk tekaddes ve te'âlâya sezâdur ki tedbîr-i nizâm-ı âlem irâdet-i aliyyesine menût ve tesviye-i umûr-ı benî Âdem meşîyyet-i eze-liyyesine mevkûf ve merbûtdur. Ve salât ü selâm ol hayru'l-enâm cenâbına ki edviye-i siyâset-i şer'iyyesi ıslâh-ı mizâc-ı mülk ü devlete kâfi ve ta'dîl-i kuvâ-yı kavâid-i dîn ü millete vâfidür. Ve ba'd çün târîh-i hicret-i nebevîyye aleyhi efdalût-tahiyye bin altmış üç senesine irüb devlet-i rûz-efzûn-ı Osmâniyye üç yüz altmış dördüncü sâle bâliğ oldu ber mûceb-i âdet-i ilâhiyye ve muktezâ-yı tabî'at-ı temeddün

* *Düstûrül-Amel li Islâhî'l-Halel*'in çevrim yazısı, *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinin 122. sayısından başlayarak tefrika edilmiş nüshaya dayanan Müezzinzade Manısalı Ayn Ali Efendi'nin *Kavanin-i Al-i Osman der Hulasa-i Mezzamin-i Defter-i Divan* adlı eserinden yapılmıştır. İlk kez 1018/1609 yılında yayımlanmış olan eseri daha sonra M. Tayyib Gökbilgin neşretmiştir (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1979). Eserin tıpkı basım neşrini yapan M. T. Gökbilgin "risalenin bir çok nushalarının görüldüğü, fakat icmal muhasebesinde rakamların bazen birbirine uygun olmadığına anlaşıldığı, bunların içinde en doğrusunun da tespit edilememesi sebebiyle olduğu gibi zabt kılındığı belirtilmektedir ki bu keyfiyet Risale'nin ileride tenkitli basımının faydasını ortaya koymaktadır." kaydını düşmektedir. Eserin çevrim yazısında yer verilen köşeli parantez içindeki rakamlar M. T. Gökbilgin neşrindeki sayfa numaralarını işaret etmektedir. *Düstûrül-Amel li Islâhî'l-Halel*'in çevrim yazısı ve ayrıca günümüz Türkçesine dönüştürülmesi Dr. Cengiz Şeker tarafından yapılmıştır.

جد و ثنا اول مالک الملک تقدس و تعالیٰ یہ سزادر کہ
تدبیر نظام عالم ارادت علیہ سنہ منوط و تسویہ
امور نبی آدم مشہد ازلیہ سنہ موقوف و مر بو طدر
وصلوہ و سلام اول خیر الانام جنابنہ کہ ادویہ
سیاست شرعیہ سی اصلاح مزاج ملک و دولتہ
کافی و تعدیل قوای قواعد دین و سلطہ و افیدر
و بعد چون تاریخ ہجرت نبویہ (علیہ افضل التحیہ)
یک آلتش اوچ سنہ سنہ ایروب دولت
روز افزون عثمانیہ اوچیز آلتش دردنجی سالہ
بالغ اولدی . بر موجب عادت الہیہ و مقتضای
طبیعت تمدن و اجتماع بشریہ بود دولت علیہ
مزاجندہ علایم انحراف و طبیعت و قواسندہ
آثار اختلاف کور نمکله بروفق «الملوک ملہمون»

(حضرت)

حضرت پادشاه عالمپناه ایدیه الله وقواه طرفندن فرمان جهانمطاع وحکم واجب الاتباع صادر اولدیکه امور دیده اعیان وکار آزموده اهل دیوان بریره کلوب نبض کیرک ایده لر و بوغائله نک تدبیری ندر کوره لر . تاکه عیاذا بالله تعالی برتدارکی مشکل کاره مؤدی اولیسه * علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد * مضمونجه حسب فرمان اولا وکیل مال اولان وزیر ذیشان دفتردار پاشا حضورنده اهل دیوان جمع اولوب ایرادک قلی ومصارفک کثرتی و بوکا متعلق رعایانک ضعف وتلاشی وعسکرک وفرتی احوالندن بحث آچیاوب جلوس همایوندن بری اولان مشاوره لر اساری اوزره آوازه کوس قیل وقالدن صکره مقطع کلام بو اولدیکه « فره مصطفی پاشانک آخر عصری که یک الی اوچ تاریخیدر ایراد ومصرف برابر ایدی . ایراده نه یوزدن کسر کلوب مصرف نه سبیدن زیاده اولمشدر اول زماندن بو آنه کلنجه اقلامدن چیقاریله . علی الانفراد تفصیله وقوف حاصل اولدقدن صکره علاجی نه ایسه کوریه « دیو

başladı. Bu sırada, “Hükümdarlar ilham edilen kimselerdir.” sözüne uygun olarak, Padişah Hazretleri –Allah kendisini destekleyip kuvvetlendirsın–, güngörmüş ve tecrübeli divan üyelerinin toplanmasını ve –Allah korusun–, daha kötü bir hâl almadan bu meselelerin çözüm yolunun belirlenmesini ferman buyurdu.

“İlaç, dert ortaya çıkmadan önce hazırlanmalıdır.” denildiği gibi, ferman doğrultusunda önce defterdar paşanın huzurunda divan üyeleri bir araya geldiler. Toplantıda, padişahın tahta çıkışından itibaren düzenlenen danışma meclislerinin usulü çerçevesinde, devletin gelirinin azlığı, giderinin çokluğu, reyanın içinde bulunduğu olumsuz şartlar ve asker sayısındaki artış meseleleri üzerinde duruldu. Kara Mustafa Paşa’nın sadrazamlığının son yılı olan 1053 [1643–1644] itibarıyla hazinenin gelir ve giderinin eşit olduğu vurgulandıktan sonra, o zamandan itibaren gelirdeki azalma ile giderdeki artışın sebeplerinin araştırılması, bunun için ilgili kalemlerdeki kayıtların ayrıntılı şekilde gözden geçirilmesi, ulaşılan bilgiler ışığında çözüm önerileri geliştirilmesi kararlaştırıldı.

Bundan sonra, “Din nasihattir.” hadisine uygun olarak, din ve

ve ictimâ’-ı beşeriyye bu devlet-i aliyye mizâcında alâyim-i inhirâf ve tabî’at ve kuvâsında âsâr-ı ihtilâf görünmeğle ber vefk-ı “el-mülûkü mülhemûn” [120] hazret-i pâdişâh-ı âlem-penâh eyyedehu’llâhu ve kavvâhu tarafından fermân-ı cihân-mutâ’ ve hükm-i vâcibü’l-ittibâ’ sâdır oldu ki umûr-dîde-i a’yân ve kâr-âzmûde-i ehl-i dîvân bir yire gelüb nabz-gîrlik ideler ve bu gâilenün tedbîri nedür göreler ta ki iyâzen bi’llâhi te’âlâ bir tedârüki müşkil kâra müeddî olmaya. “İlâc-ı vâkı’a pîş ez-vukû’ bâyed kerd” mazmûnınca hasbe’l-fermân evvelen vekîl-i mâl olan vezîr-i zî-şân defterdâr paşa huzûrında ehl-i dîvân cem’ olub îrâdun kilet ve masârifun kesreti ve buna müte’allık re’âyânun za’f u telâşi ve askerün vefreti ahvâlinden bahs açılıb cülûs-ı hümâyûndan beri olan müşâvereler üslûbı üzre âvâze-i kôs-i kîl ü kâlden sonra makta’-ı kelâm bu oldu ki “Kara Mustafa Paşa’nun âhir-i asrı ki bin elli üç târîhidür îrâd ve masraf berâber idi. Îrâda ne yüzden kesr gelüb masraf ne sebebden ziyâde olmuşdur ol zamândan bu âna gelince aklâmdan çıkarıla ale’l-infirâd tafsîle vukûf hâsıl olduktan sonra ilâcı ne ise görüle” diyü [121] yazılmak ısmarlanub

devlete yararlı olmak isteyenlerin, sahip oldukları bilgiler ışığında bu meselenin çözüm yolunu ortaya koymaları için nice danışma toplantısı düzenlendi. Bu arada, yaratılmışların en hakiri ve ömrü boyunca divanın hizmetinde bulunmakla kalmayıp, hayatın hem baharına hem kışına şahitlik etmiş olan Hacı Halife de gölgesinde huzur bulduğum devlete hizmet ve teşekkür gayesiyle, okumuş olduğum tarih kitaplarında görüp tecrübe ile pekiştirdiğim ölçüde bu meseleye dair birkaç satır karalamak istedim. Bu konudaki sözlerimin soğuk demiri dövmek şeklinde değerlendirilip devlet adamları tarafından ihmal edilmesi ihtimali bulunsa da ahret gününde en azından bu konuda hesaptan kurtulmama vesile olmasını ümit ederim.

Bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan ibaret olan bu risale *Düstûrül-Amel li Islâhi'l-Halel* şeklinde adlandırıldı. Giriş, devletlerin zaman içinde geçirdikleri aşamalar hakkındadır. Birinci bölüm reaya, ikinci bölüm asker ve üçüncü bölüm hazine ile ilgilidir. Sonuç ise devlet düzeninde meydana gelen bozulmanın nasıl ıslah edileceğine dair öneriler içermektedir.

meclis âhir oldu. Bundan sonra bu gâilenün ilâcı bâbında nice cem'iyet ve meşveret mukarrer olmağla lâzım geldi ki “ed-dînü en-nasîhatü” fehvâsınca hayr-hâh-ı dîn ü devlet olanlar bildükleri mertebeyi ketm ü dirîğ itmeyüb semt-i savâba delâlet ve cânib-i reşâda işâret ideler. Binâen alâ zâlik bu ekall-i halîka Hâcı Halîfe dahi müddetü'l-ömr dîvâna hıdmet idüb seferlerde ve hazarlar da rûzgârın germ ü serdin ve nice derdin çeküb tevârîh-i eslâf görmeğle diledi ki sâyesinde âsûde oldığı devlet-i aliyeye nusret ve şükr-i ni'met niyyeti ile tevârîhde görüb bi'l-fi'l tecrîbe ile yakîn hâsıl itdüğü mertebe bu umûra müte'allık bir iki varak tesvîd eyleye. Egerçi sûretâ darb-ı hadîd-i bârid gibi görünmeğle ashâb-ı devlet kusûr-ı himmet sebebi ile tegâfûl idüb müntefi' olmazlar ise bârî yevm-i âhiretde kat'-ı ma'zeret olunmuş ola. Pes bu evrâk bir mukaddeme ve üç fasıl ve bir netîce üzre tertîb olunub ismine *Düstûrül li islâhi'l-halel* dinildi. [122] Mukaddeme etvâr-ı devlet beyânındadır fasl-ı evvel re'âyâda fasl-ı sâni askerde fasl-ı sâlis hazînededür. Netîce dahi ihtilâl gâilesi def'ine ve inhirâf-ı mizâc-ı devlet ilâcına işâretededür.

۱۲۱

یازماق اصمرا نوب مجلس آخر اولدی . بوندن
 صکره بوغالله تک علاجی باینده نیجه جمعیت
 ومشورت مقرر اولمغله لازم کلدیکه «الدين النصيحة»
 فحواسنجه خیر خواه دین و دولت اولنر ییلدکاری
 مرتبه بی کتم ودریغ ایتیموب سمت صوابه دلالت
 وجانب رشاده اشارت ایده لر . بناء علی ذلك
 بواقل خلیقه حاجی خلیفه دخی مدة العمر دیوانه
 خدمت ایدوب سفرلده و حضرلده روزکارک
 کرم و سردن و نیجه دردن چکوب تواریخ اسلاف
 کورمکله دیلدیکه سایه سننده آسوده اولدیغی
 دولت علیه یه نصرت و شکر نعمت نیتی ایله تواریخده
 کوروب بالفعل تجربه ایله یقین حاصل ایتدوکی
 مرتبه بواموره متعلق برایکی ورق تسوید ایایسه .
 اگرچه صورتاً ضرب حدید بارد کبی کورنمکله
 اصحاب دولت قصور همت سببی ایله تغافل ایدوب
 منتفع اولنر ایسه باری یوم آخرتده قطع معذرت
 اولمش اوله . پس بو اوراق بر مقدمه و اوچ فصل
 و بر نتیجه اوزره ترتیب اولنوب اسمنه (دستور العمل
 لاصلاح الخلل) دینلدی .

مقدمه اطوار دولت بیاننده در فصل اول رعایاده
 فصل ثانی عسکرده فصل ثالث خزینه ده در .
 نتیجه دخی اختلال غائله سی دفعنه وانحراف مزاج
 دولت علاجه اشارنده در .

* مقدمه *

خنی اولیه که ملک و سلطنت معناسنه اولان
 دولت برنوع آیین اوزره اجتماع بشریه دن عبارتدر .
 اسرار طبایع اشیا و واقف و حکمت نظریه و عملیه
 دقایقنه عارف اولان محققلر دیدلر که انسانک
 اجتماعی حالی انفرادی حالنه مماثل واکثر امورده
 بری برینه معادل ایدوکی امعان نظرایله حد بداهته
 واصل اولمشدر . نظم جلیل « وخلقناکم
 اطوارا » ده بو معنایه ایما وار دیمشدر .
 جمله دن اول انسانک عمر طبیعیسی اوچ مرتبه
 اوزره تقدیر اولنوب (سن نمو و سن وقوف و سن
 انحطاط) بو اوچ مراتب اوقاتی افرادده کرچه
 تعیین اولمشدر . لکن قوت وضعف تألیف و ترکیب
 سببیه تفاوت اوزره اولوب شخص ضعیف
 البینه نك سن انحطاطی قوی ترکیب کسنه دن

Giriş

Bilindiği gibi, memleket ve saltanat manalarına gelen devlet, belirli gelenek ve kurallar çerçevesinde teşkilatlanmış insan topluluğundan ibarettir. Varlıkların tabiatı ile teorik ve pratik bilgeliliğin inceliklerine vakıf olan bilgiler, fert ile topluluk arasında pek çok bakımdan önemli benzerlikler bulunduğunu ve bu durumun tartışılmayacak derecede açık olduğunu ifade etmişlerdir. “Sizi peş peşe aşamalardan geçirerek yarattık” (71 / Nuh Suresi, 14) ayetinde bu mananın ima edildiği söylenmiştir. Her şeyden önce, insanın tabii ömrü üç aşama şeklinde takdir edilmiştir: *Gelişme, olgunluk, çöküş*. Bu üç aşama bütün insanlar için geçerli olmakla birlikte, zayıf bünyeli bir kimsenin çöküş aşaması, kuvvetli kimseninkine kıyasla daha önce başlamaktadır. İnsanın ferdî hâline kıyasla, teşkilatlanmış hâline ibaret olan devlet için de aynı aşamalar geçerlidir. Bu sebeple, geçmişte bazı toplumlar kısa süre zarfında çöküş aşamasına sürüklendi. Nicesi ağır bir hastalığa yakalanan yiğitler gibi, daha olgunluk aşamasında yanlış tedavi sebebiyle çöküp gitti. Bazısı da Osmanlı Devleti gibi sağlam bir

Mukaddeme

Hafî olmaya ki mülk ü saltanat ma'nâsına olan devlet bir nev' âyîn üzre ictimâ'-ı beşeriyeden ibâretdür. Esrâr-ı tabâyi'-i eşyâya vâkıf ve hikmet-i nazariyye ve ameliyye dekâyıkına ârif olan muhakkıklar didiler ki insânun ictimâ'î hâli infirâdî hâline mümâsil ve ekser umûrda biribirine mu'âdilidüğü im'ân-ı nazar ile hadd-i bedâhete vâsil olmuşdur. Nazm-ı celîl-i “ve halaknâküm etvârâ”da bu ma'nâya imâ var dimişlerdür. Cümleden evvel insânun ömr-i tabî'si üç mer-tebe üzre takdîr olunub sinn-i nümûv ve sinn-i vukûf ve sinn-i inhitât bu üç merâtib evkâtı efrâdda gerçi ta'yîn olunmuşdur lâkin kuvvet ve za'f-ı te'lîf ve terkîb sebebiyle tefâvüt üzre olub şahs-ı za'îfü'l-bünyenün sinn-i inhitâtı kavî-terkîb kimes-neden [123] mukaddem ola-gelmişdür. Pes insânun devlet-den ibâret olan ictimâ'î hâli dahi üç mertebe üzredür. Zamân-ı nümüvv ve zamân-ı vukûf ve zamân-ı inhitât bu üç mertebe kezâlik tefâvüt üzredür. Ol ecil-den selefde ba'zı cem'iyetler

bünyeye ve köklü müesseselere sahip olduğu için uzun bir olgunluk aşaması geçirdi.

Gerek fert gerekse toplum ve devletler için aynı ölçüde geçerli olan her üç aşamanın da belirli alametleri vardır. Halkın işlerini düzenlemekle görevli olan mahir yöneticiler, tıpkı bir hekim gibi, hastalık hâlinde hangi hastaya hangi ilacın verilmesi gerektiğini bilir ve ona göre davranırlar. Her hastaya her ilacın verilemeyeceği, hem bedenî hem ruhi tedavi için geçerli genel bir kaidedir. Hasta bir ihtiyara uygulanacak tedavi, bir çocuğa uygulanamayacağı gibi, tersi de fayda vermez. Burada herhangi bir toplum ve devlet için geçerli aşamaların süre ve alametlerini tek tek sıralamaya gerek yoktur. Risalenin tamamı dikkatle gözden geçirildikten sonra, söylemek istediklerimiz daha iyi anlaşılacaktır.

Birinci Bölüm: Reayanın Durumu

Reaya, her şeyden önce sultan ve yöneticilere Allah'ın bir emanetidir. "Memleket ancak insanla var olduğu gibi, insan kılıçla, kılıç parayla, para reayayla, reaya da ancak adaletle var olur." denilmiştir. Herkesin bildiği ve izah

çok geçmeyüb zamân-ı inhitâta vardı. Ve nicesi dahi âfete uğrayan yiğitler gibi sû-i tedbîr âfeti ile zamân-ı vukûfda gitdi. Ve ba'zısı bu devlet-i aliyye gibi kaviyyü'l-bünyân ve râsihu'l-erkân olmağla imtidâd bulub zamân-ı vukûfı gec geçdi. Ve bu ezmine-i selâsenün gerek infirâd ve gerek ictimâ'ında alâmetleri vardır. Tedbîr-i umûr-ı cumhûra mübâşir olan mehere müdbirîn bilüb ıslâh-ı mizâc ve sâir ilâc tedbîrinde ana göre amel iderler. Nitekim mu'âlece-i cismâniyye ve rûhâniyyede kâide-i külliyyedür ve illâ sû-i tedbîr olunmuş olur. Zîrâ şeyh-i fânîye olan mu'âlece sabîye elvirmez. Aksi dahi müfid olmaz. Hâlen bu makâmda merâtib-i ictimâ' evkât ve alâyimini beyân münâsib olmamağla mecmû'-ı risâleyi tetebbu' ve teemmülden ahza havâle olındı. Mukaddemede bu mikdâr kifâyet ider. [124]

Fasl-ı evvel Ra'iyet ahvâlinedür

Evvelâ re'âyâ vü berâyâ selâtîn ü ümerâyâ vedî'at-i ilâhiyye oldı-

مقدم اوله کیشدر . پس انسانک دولتدن عبارت اولان اجتماعی حالی دخی اوچ مرتبه اوزره در . زمان نمو و زمان وقوف و زمان انحطاط بو اوچ مرتبه کذلک تفاوت اوزره در . اول اجلدن سلفده بعض جمعیتلر چوق کچمیوب زمان انحطاطه واردی . و نیجه سی دخی آفته اوغرایان یکتلر کبی سوء تدبیر آفتی ایله زمان وقوفده کیتدی . و بعضیسی بودولت علیه کبی قوی البیان و راسخ الارکان اولمغله امتداد بولوب زمان وقوفی کچ کچدی . و بوازمئه ثلثه نک کرک انفراد و کرک اجتماعنده علامتلری واردر . تدبیر امور جمهوره مباشر اولان مهرة مدبرین بلوب اصلاح مزاج و سائر علاج تدبیرنده اکاکوره عمل ایدر لر . نته کیم معالجه جسمانیه و روحانیه ده قاعده کلیه در . و الاسوء تدبیر اولمش اولور . زیرا شیخ فانی یه اولان معالجه صبی یه ال ویرمز . عکسی دخی مفید اولمز . حالا بو مقامده مراتب اجتماع اوقات و علایمی بیان مناسب اولمغله مجموع رساله بی تتبع و تأملدن اخذه حواله اولندی . مقدمه ده بو مقدار کفایت ایدر .

﴿ فصل اول رعیت احوالنده در ﴾

اولا رعایا و برایا سلاطین و امرایه و دیعت الهیه
اولدیغندن غیرى « لاملک الابرجال و لارجال
الابالسیف و لاسیف الابلمال و لامال الابرغیة
ولارغیة الابدل » قضایاسی معلوم عالمیان
ومستغنی عن البیان و بروفق « خیر الکلام ماقل
ودل » بوباید بونک ایله اکتفا اولمق کړک . غایت
مشابہت اجتماع وانفراده راجع نکت و مزایا ایله
بو کلام مجمل شرح اولنه . پس هیکل محسوس
انسانی عناصر اربعه طبا یغنده اولان اخلاط
اربعه دن تألیف و ترکیب اولنوب حواس و قوا
واسطه سیله زمام تدبیر و تصرفی نفس ناطقه نک
کف کفایتنه ویرلشدر . كذلك هیئت اجتماعیه
بشریه دخی ارکان اربعه دن تألیف و ترکیب اولنوب
حواس و قوا یه نظیر اولان اعیان دولت و ساطتی
ایله زمام تدبیر و تصرفی نفس ناطقه مقامنده اولان
سلطان عالیشانک کف کفایتنه وابسته قلمشدر .
ارکان اربعه دیدیکمز علما و عسکر و تجار و رعایادر .
زمره جلیله علما بدنده خلط محمود اولان دمه

gerektirmeyen bu önermeler, “Sözün en hayırlısı kısa ve anlam yüklü olanıdır.” vecizesine uygun şekilde, bu konuda söylenebilecek pek çok şeyi özetlemektedir. Bu özet anlatım, fert ile topluluk arasında bulunan benzerliklerin hikmet ve nükteleri üzerinde teker teker durulmak suretiyle arzu edilirse genişletilebilir.

Bilindiği gibi, insan vücudu, kâinatı oluşturan dört temel madde ile aynı niteliğe sahip dört akışkandan meydana gelmiş olup hisler ve melekeler aracılığıyla ruhun tasarrufu altındadır. Aynı şekilde, toplum da bedendeki his ve melekeler karşılık gelen dört sınıf aracılığıyla ruh konumundaki sultan tarafından yönetilmektedir. Bu dört sınıf; *ulema, asker, tüccar* ve *reyadan* oluşur.

Saygın ulema sınıfının toplum içindeki işlevi, bedendeki en makbul akışkan olan *kanın*kine benzer. Bilindiği gibi kalp, hayvani ruhun kaynağıdır. Hayvani ruh öyle bir cevherdir ki, leta-fetinden dolayı bedende biz-zat cereyan edemez; beden en uç noktalarına ulaşabilmek için, kanı kendisine vasıta kılar. Beden kanla hayat bulduğu gibi, şeriat ve hakikat uleması da hayvani ruh konumundaki ilmi, doğ-

ğundan gayri “lâ mülke illâ bi’r-ricâl ve lâ ricâle illâ bi’s-seyf ve lâ seyfe illâ bi’l-mâl ve lâ mâle illâ bi’r-ra’iyye ve lâ ra’iyye illâ bi’l-adl” kazâyâsı ma’lûm-ı âlemiyân ve müstağni[yyûn] ani’l-beyân ve ber vefk-ı “hayru’l-keâm mâ kalle ve delle” bu bâbda bunun ile iktifâ olunmak gerek. Gâyet-i müşâbehet-i ictimâ’ ve infirâda râci’ nuket ve mezâyâ ile bu kelâm-ı mücmel şerh olına. Pes heykel-i mahsûs-ı insânî anâsır-ı erba’a tabâyi’inde olan ahlât-ı erba’adan te’lif ve terkîb olunub havâs ve kuvâ vâsıtasiyle zimâm-ı tedbîr ü tasarrufı nefsi-nâtıkanun keffi-kifâyetine virilmiştir. Kezâlik hey’et-i ictimâ’iyye-i beşeriyye dahi erkân-ı erba’adan te’lif ve terkîb olunub havâs ve kuvâya nazîr olan a’yân-ı devlet vesâtatı ile zimâm-ı tedbîr ü tasarrufı nefsi-nâtıka makâmında olan sultân-ı âlî-şânun keffi-kifâyetine vâbeste kılınmıştır. Erkân-ı erba’a didiğimiz ulemâ ve asker ve tüccâr ve re’âyâdur. Zümre-i celile-i ulemâ bedende hılt-ı mahmûd olan deme [125] mümâsil olub kalb ki menba’-ı

rudan doğruya veya vasıtalı şekilde feyyaz olan Allah'tan almak suretiyle halka iletir. Böylece beden hayvani ruhtan gıdalandığı gibi, toplum da ulemadan istifade eder. Beden hayvani ruh sayesinde zinde kalırken, toplum da ulemanın mevcudiyetiyle varlığını korur. Bu nedenledir ki, Hazret-i Yusuf aleyhisselam kraldan makam talebinde bulunurken, “Çünkü ben koruyucu ve bilgiliyim.” (12 / Yusuf Suresi, 55) demiştir.

Dört sınıftan ikincisi olan asker sınıfı toplumda *balgam* işlevi görür. Tüccar sınıfı *safra*, reaya sınıfı ise toprakla münasebeti ve hiyerarşinin en altında bulunuşu itibarıyla *sevda* konumundadır. Bedenin sıhhati nasıl dört akışkanın [kan, balgam, safra, sevda] bir denge içinde birbirlerinden istifadesine bağlı ise, toplum ve devlet de tabiatları itibarıyla medenî olan bu dört sınıf birbirlerinden yararlanabildiği ölçüde düzene ve dengeye kavuşur.

Dört akışkanın denge hâlinde bulunması, bedenin sıhhati bakımından zorunludur. Bu akışkanlardan birinin, nicelik ve nitelik itibarıyla bozulup dengeyi sarsması hâlinde, fazlasının vücuttan çıkarılması gerekir. Reayanın toplumda *sevda* konumunda

rûh-ı hayvânîdür ve rûh-ı hayvânî bir cevher-i latîfdür ki gâyet-i letâfetinden bedende bi'z-zât cereyân idemeyüb demanı hâmil olub urûkdan etrâf-ı a'mâk-ı bedene alur gider ve cümle a'zâ vü cevâriha îsâl ider. Lâ cerem beden anunla hayât bulub müntefi' olduğu gibi ulemâyı şerî'at ve hakikat dahi rûh-ı hayvânî mesâbesinde olan ilm-i şerîfi mebd-i feyyâzdan bi'z-zât ya bi'l-vâsıta hâmil olub etrâf-ı beden makâmında olan ümmilere ve avâma irişdirüb beden rûh-ı hayvânîden müntefi' olduğu gibi anlar dahi ulemâdan müntefi' olurlar. Rûh-ı hayvânî kıvâm [ve] devâm-ı bedene sebep olduğu gibi ilim dahi kıvâm ve devâm-ı cem'iyete sebebdür. Anun için Hazret-i Yûsuf-ı Sıddîk aleyhi'sselâm mansıb talebi sadedinde “innî hafîzun alîm” didi. Ve asker balgam makâmındadır. Ve tüccâr safra ve re'âyâ sevdaya müşâbihdür ki tabî'atı turâbî ve süffîdür. Bu ahlât-ı erba'a kesr ü inkisâr ile biribirinden müntefi' olub mizâc-ı beden sıhhat bulduğu gibi esnâf-ı erba'a dahi medeniyyün bi't-tab' olmak hasebiyle

مماثل اولوب قلب که منبع روح حیوانیدر وروح حیوانی بر جوهر لطیفدر که غایت لطافتدن بدنه بالذات جریان ایده میوب دم آنی حامل اولوب عروقدن اطراف اعماق بدنه آلور کیدر ووجه اعضا و جوارحه ایصال ایدر . لاجرم بدن آنکله حیات بولوب منتفع اولدیغی کبی علمای شریعت و حقیقت دخی روح حیوانی مثابه سنده اولان علم شریفی مبدأ فیاضدن بالذات یا بالواسطه حامل اولوب اطراف بدن مقامنده اولان امیله و عوامه ایرشدیروب بدن روح حیوانیدن منتفع اولدیغی کبی آنلردخی علمادن منتفع اولورلر . روح حیوانی قوام دوام بدنه سبب اولدیغی کبی علم دخی قوام و دوام جمعیه سیدر . آنک ایچون حضرت یوسف صدیق علیه السلام منصب طلبی صد دنده «انی حفیظ علیم» دیدی . وعسکر بلغم مقامنده در . وتجار صفرا و رعایا سودایه مشابه در که طبیعتی ترابی و سفلیدر . بو اخلاط اربعه کسر وانکسار ایله بری برندن منتفع اولوب مزاج بدن صحت بولدیغی کبی اصناف اربعه دخی مدنی بالطبع اولق حسبیه

بری برندن منتفع اولوب نظام جمعیت و مزاج دولت
صحت بولشد . و اخلاط اربعه اعتدال اوزره
اولق و اجدر تا که مزاج بدن مختل اولیسه . اگر
کیت و یا کیفیت جهتشدن بری ردائت پیدا
ایدوب فاسد و یا غالب اولور ایسه اخراج
وتسکین ایله تدارک لازم کلور . پس رعایا که سودا
مقامنده در . طب و تشریحده ثابتدر که طعام
هضمندن صکره بر زمان معده یه غذا وارد اولیه .
طحال براز سودا دوکوب بوش قالمسون و بعض
خلله مؤدی اولماسون دیوتدارک ایتدوکی کبی
معده مقامنده اولان خزیننه عامره یه دخی غذا
مثابه سننده اولان مال وارد اولیوب تهی قالدقده
رعایا فقراسی اموالی دوکوب هر بار خزینته یی
بوش قومایوب تدارک اوزره اولورل . اما آنلر
مقهور و منکسر اولوب کار و کسبدن قالدقده
بوتدارک مبسر اولمز . اول اجلدن سلاطین سلف
رعایایی ظلمدن حیا و عدل و تطیببنده اهتمام تام
ایدرل ایدی . عدلدن عدول ایلوب ظالمه یوز
ویرمزل ایدی . ممالک محروسه قریه لرندن بری

bulduğunu söylemiştik. Tıp ve anatomiye sabittir ki, vücutta gıdanın hazmından sonra bir müddet mideye herhangi bir gıda girmemesi hâlinde, boş kalmaması ve bu durumun bir bozukluğa yol açmaması için dalak tarafından mideye bir miktar sevda iletilir. Aynı şekilde, devletin midesi konumundaki hazineye gıda niteliğinde olan para akışının kesilmesi hâlinde, devreye reaya girer ve aktardığı para ile hazinenin boş kalmasını sağlar. Ne var ki, reaya olumsuz şartların baskısı altında çiftiyle çubuğuyla uğraşmaktan geri kalırsa, bu hizmeti göremez. Bu nedenledir ki, önceki sultanlar, onların zalimlerden himayesine ve adalete büyük önem vermişler, adaletten ayrılmamış ve zalime yüz vermemişlerdir. Ayrıca memleketin herhangi bir köyünün harap olmasına rıza göstermemişlerdir. Mesela merhum Sultan Süleyman Han İstanbul'u bütünüyle mamur hâle getirmeyi arzuladığı hâlde, memleketin herhangi bir kasaba veya köyünün ahalisini topluca İstanbul'a getirme fikrini, bu durumun ziraatı olumsuz şekilde etkileyeceğini bildiği için onaylamamış, bunun yerine, fethettiği Belgrad'da meskûn gayrimüslim

[126] birbirinden müntefi' olub nizâm-ı cem'iyet ve mizâc-ı devlet sıhhat bulmuşdur. Ve ahlât-ı erba'a i'tidâl üzre olmak vâcibdür ta ki mizâc-ı beden muhtell olmaya. Eger kemmiyyet veya keyfiyyet cihetinden biri redâet peydâ idüb fâsid veya gâlib olur ise ihrâc ve teskîn ile tedârük lâzım gelür. Pes re'âyâ ki sevdâ makâmındadır. Tıb ve teşrîhde sâbitdür ki ta'âm hazmından sonra bir zamân mi'deye gıdâ vârid olmaya tihâl biraz sevdâ döküb boş kalmasun ve ba'zı halele müeddî olmasun diyü tedârük itdüğü gibi mi'de makâmında olan hazîne-i âmireye dahi gıdâ mesâbesinde olan mâl vârid olmayub tehî kaldukda re'âyâ fukarâsı emvâli döküb her bâr hazîneyi boş komayub tedârük üzre olurlar. Amma anlar makhûr ve münkesir olub kâr ü kisbden kaldukda bu tedârük müyesser olmaz. Ol ecilden selâtin-i selef re'âyâyı zalemeden himâye ve adl tatbîkinde ihtimâm-ı tâm iderler idi. Adlden udûl eylemeyüb zâlime yüz virmezler idi. Memâlik-i mahrûse karyelerinden biri [127] harâb

ahaliyi getirip Yedikule'ye yerleştirmeyi tercih etmiştir.

Sonra, Osmanlı Devleti'nin olgunluk aşamasını geçmesiyle birlikte, Celâlî isyanları patlak verdi ve reaya sınıfı çiftini çubugunu bırakıp şehirlere firar etti. Şimdi İstanbul'un çevresi bile bu göçmenlerle doludur. Bu risalenin yazarı 1045 [1635-1636] yılına kadar 12 sene boyunca Osmanlı memleketinde gezmiş, köylerin çoğunun harap olduğunu bizzat görmüştür. Buna karşılık, Acem memleketinin Hemedan ve Tebriz şehirlerine uğradığında, on beş yirmi menzil kadar mesafede tek harap köye rastlamamıştır. Bunun sebebi, Acem devletinin olgunluk aşamasının henüz sona ermemiş olmasıydı.

Osmanlı memleketinde, yaklaşık son yirmi yıl içinde taşra'nın büsbütün berbat bir hâl aldığı, herkesin bildiği bir husustur. Bu durumun sebeplerinden biri, reaya üzerine salınan vergi miktarının, eskisine kıyasla kat kat artmış olmasıdır. Şöyle ki, vergi tahsili görevlerinin ehil kimsele-re verilmesi ve ehil olmayanların ve haksızlık yapanların haklarından gelinmesi gerekirken, devletin bütün vergi tahsili görevleri, arttırma usulüyle hazineye en

oldığına rızâları yoğidi. Merhûm Sultân Süleymân Hân dâru's-saltanatü'l-aliyye ya'nî şehri Kostantiniyye'nün tamâm ma'mûr olmasını murâd idüb memâlik-i mahrûsede vâki' kasabât ve kurâdan birini kaldurup getürmeği tecvîz eylemeyüb ve re'âyâdan biri zirâ'at ü hırâsetden kalub gelüb şehirde olmasını revâ görmeyüb Belgrad kal'asını feth itdükde ol diyârun küffârını sürüb Yedikulle semtlerinde iskân eylemiş idi. Sonra zamân-ı vukûf tecâvüz eyleyüb Celâlîler zuhûri ile re'âyâya za'f gelüb terk-i diyâr ve karyelerden şehre firâr itdiler. Hâlen İstanbul etrâfı bile doldı. Râkîmu'l-hurûf bin kırk beş târihine gelince on iki sene memâlik-i mahrûsede gezüb ekser karyeleri harâb görüb Şâh-ı Acem memâlikinden Hemedân ve Tebrîz ülkelerine vardukda on beş yigirmi menzil kadar mesâfede bir harâb karye görmek vâki' olmadı. Zîrâ ol tâife zamân-ı vukûf-ı âhirlerinde idi. Yigirmi seneye karîb zamânda taşralar bi'l-küllîyye berbâd oldığı hadd-i [128] tevâtüre irmişdür. Bu telâşun bir sebebi ez'âf

﴿١٢٧﴾

خراب اولدیغنه رضالری یوغیدی . مرحوم سلطان سلیمان خان دار السلطنه العلیه یعنی شهر قسطنطنیه نك تمام معمور اولسنی مراد ایدوب ممالک محروسه ده واقع قصبات وقرادن برینی قالدروب کتورمکی تجویز ایلیوب ورغایان بری زراعت وحرثه نك قالوب کلوب شهرده اولسنی روا کورمیوب بلغراد قلعه سننی فتح ایتدکده اول دیارک کفارینی سوروب یدی قله سمترلنده اسکان ایلمش ایدی . صکره زمان وقوف تجاوز ایلیوب جلالیله ظهوری ایله رعایایه ضعف کلوب ترک دیار وقریه لردن شهره فرار ایتدیله . حالا استانبول اطرافی بیله طولدی . راقم الحروف بیک قرق بش تاریخنه کلنجه اون ایکی سنه ممالک محروسه ده کزوب اکثر قریه لری خراب کوروب شاه عجم ممالکندن همدان وتبریز اولکده لرینه وارد قده اون بش یکریمی منزل قدر مسافه ده برخراب قریه کورمک واقع اولدی . زیرا اول طائفه زمان وقوف آخر لرنده ایدی . یکریمی سنه یه قریب زمانده طشره لر بالکلیسه برباد اولدیغی حد

تواتره ایرمشدر • بوتلاشك برسبې اضعاڤ
 ومضا عف تكلیفدر • وباعث اعظمنې بودر که
 امانت اهلنه ویرلک ونا اهل وغدارک حشسدن
 کلنک لازم ایکن جله مناصب (بالغامابلغ بیع من یزید)
 اولوب اشترایدن ملاعین استجمال ایله اول
 ماده دن ویردوکی مال خبیثی مع زیاده جمع وتحصیله
 سعی اوزره ایکن ضرورت بهانه سببه برینه دخی
 بیع ایدوب اول واردقده دخی زیاده تعدی ایدر •
 رعایا فقراسی تضعیف اولنسان تکالیف شاقه
 عهده سندن کلزلر ایکن ظلمه نك بو وجهله تعدیسنه
 طاقت کتور میوب عالم خراب اولدیغنه شبهه
 یوقدر • سلفده ارتشا تهمتی ایله نیجه لر معزول
 ومخذول اولوب بلکه نیجه ارکان دولت قتل اولمش
 ایکن حالا اول عقلا وشرعا مضر ومذموم اولان
 خصلت مدار امور دولت اولیحق اول دولتک
 وخزینهنک حالی نیجه اوله جقدر بوندن قیاس
 اوانه • یوکار مکروه ملوک کفار پیننده بیله ممنوع
 ومذمومدر • زیرا ابطال حق وتنقیذ باطله مؤدی
 اولدیغدن قانون عدل ومعیار عقله مخالفدر

çok peşin parayı verene satılmaktadır. Böyle bir görevi satın alan melun da, verdiği habîs parayı kârıyla birlikte tasarrufu altındaki vergi kaynağından çıkarmaya çalışırken, zaruret bahanesiyle aynı görevi bir başkasına satabilmekte, bu ise reayanın maruz kaldığı haksızlığı şiddetlendirmekten başka bir işe yaramamaktadır. Reayanın bu şekilde ikiye katlanan vergileri ödemeye güç yetiremediği, zalimlerin bu insafsızlığı sebebiyle âlemin harap olduğu açıktır.

Geçmişte rüşvet töhmeti ile nice görevli azledilmiş, hatta nice devlet adamı idam edilmişken, hem akıl hem şeriat tarafından zararlı ve kötü sayılan böylesi çirkin işler, bir devletin yerleşik uygulamalarına dönüşürse, o devletin ve hazinenin nasıl bir akıbeta uğrayacağı mukayese edilmelidir. Hakkın iptaline ve batılın yaygınlaşmasına yol açtığı için, hem adalet kanununa hem akıl ölçüsüne aykırı olan böylesi uygulamalar, küffar kralları tarafından bile yasaklanmış ve çirkin görülmüştür. Şeriat açısından haramlığı hususunda hiçbir şüphe bulunmayan ve geçmişte gizli yapılan bu çirkin iş, hazineye faydası vardır denilerek aleni hâle getirilmiştir.

u muzâ'af teklîfdür. Ve bâ'is-i a'zamı budur ki emânet ehline virilmek ve nâ-ehl ve gaddârun hakkından gelinmek lâzım iken cümle menâsıb "bâliğan mâ belağ bey' men yezîd" olub iştirâ iden melâ'in isti'câl ile ol mâddeden virdüğü mâl-ı habîsi ma'a ziyâdetin cem' u tahsile sa'y üzre iken zarûret bahânesiyle birine dahi bey' idüb ol vardukda dahi ziyâde te'addî ider. Re'âyâ fukarâsı taz'îf olınan tekâlîf-i şâkka uhdesinden gelmezler iken zalemenün bu vec-hile te'addîsine tâkat getürmeyüb âlem harâb olduğına şübhe yokdur. Selefde irtişâ töhmeti ile niceler ma'zûl ve mahzûl olub belki nice erkân-ı devlet katl olunmuş iken hâlen aklen ve şer'an muzırr u mezmûm olan haslet medâr-ı umûr-ı devlet olıcak ol devletün ve hazînenün hâli nice olacakdur bundan kıyâs olına. Bu kâr-ı mekrûh mülûk-i küffâr beyninde bile memnû' ve mezmûmdur. Zîrâ ibtâl-i hakk ve tenfîz-i bâtıla müeddî olduğından kânûn-ı adl ve mi'yâr-ı akla muhâlifdür. [129] Şer'an hurmeti sübûtında dahi iştibâh yok

Şüphesiz Hak Teâlâ buna razı olmadığı için hazineden bereketi giderdi. Askerin kalbine korku saldı. Geçmişte küffar ehl-i İslam'dan kaçıyor; şimdi tam tersi oldu. Eğer reayanın vergi yükümlülüğünü iki katına çıkarma zulmünden ve vergi tahsili görevlerini satışı çıkarma isyanından vazgeçip, haksızlıkların telafisi için adalet yoluna dönülmez ve hatalardan tövbe edilmezse, bu isyan ve zulmün vebaliyle âlemin berbat olması kaçınılmazdır. “Biz Allah’ımız ve ona döneceğiz.” (2 / Bakara Suresi, 156).

İkinci Bölüm: Askerin Durumu

İnsan bedeninin dört akışkandan oluştuğuna, bu akışkanlardan her birinin birer toplumsal sınıfa karşılık geldiğine ve askerinin toplumda balgam konumunda bulunduğuna daha önce değinilmişti. Balgamın bedene lüzumu ve faydası, buna karşılık çokluğunun zararı olduğu gibi, asker için de aynı şey geçerlidir.

Kısacası, beden söz konusu akışkanlar sayesinde zinde kaldığı gibi, devlet de dört sınıf ile varlığını korur. Bedenin sıhhati, akışkanlar arasındaki dengeye, toplumun düzeni de sınıflar arasın-

iken ve tağyîr-i ism ile sâbıkan gizli alınur iken “Bunun hazîneye nef’i vardır” diyü i’lân eylediler. Lâ cerem gayret-i Hakk zuhûr idüb hazîneden bereketi götürdi. Ve kulûb-ı askere ru’b ilkâ idüb selefde küffâr ehl-i İslâmdan firâr itdüğü gibi emr-i ber-akis oldu. Şöyle ki taz’îf-i tekâlîf zulmünden ve mansıb satmak isyânından ferâgat ve adle udûl olunmağla tedârük-i mâ-fât ve tevbe ve inâbet olunmaz ise şeâmet-i isyân ve garâmet-i zulm ü udvân âlemi berbâd eylemek mukarrerdür. “İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci’ûn”.

Fasl-ı sâni Asker ahvâlinedür

Sâbıkan takrîr ve beyân olındı ki beden ahlât-ı erba’adan terkîb olunub her biri hey’et-i ictimâ’iyyede birer sınıfa mûmâsil ve hâssıyyet-i asker balgama müşâbih ve mu’âdil kılınmışdur. Ve bedende lüzûmı ve nef’i ve kesretinün zararı ve tuğyânı nice ise askerün dahi öyledür. Hâsılı kıvâm-ı beden ahlât ve erkân ve kuvâ ile nice bâkî ise kıvâm-ı dev-

۱۲۹

شرعا حرمتی ثبوت شده دخی اشنباه یوق ایکن
 وتغییر اسم ایله سابقا کزلی آلتور ایکن « بونک
 خزینه یه نفعی واردر » دیوا اعلان ایلدیلر. لاجرم
 غیرت حق ظهور ایدوب خزینه دن برکتی
 کوتوردی . وقلوب عسکره رعب القا ایدوب
 سلفده کفار اهل اسلام دن فرار ایتدوکی کبی امر
 برعکس اولدی . شو یله که تضعیف تکالیف
 ظلمدن ومنصب صائمق عصیانندن فراغت
 وعدله عدول اولمغله تدارک مافات وتوبه وانابت
 اولمز ایسه شئامت عصیان وغرامت ظلم وعدوان
 عالمی برباد ایلمک مقرردر « انالله وانالیله راجعون »
 فصل ثانی عسکر احوالنده در

سابقا تقریر و بیان اولدنیکه بدن اخلاط اربعه دن
 ترکیب اولسوب هر بری هیئت اجتماعیه ده برر
 صنفه مماثل وخاصیت عسکر بلغمه مشابه ومعادل
 قلمشدر . ویدنده لزومی ونفعی وکثرتک ضرری
 وطغیان نیجه ایسه عسکرک دخی او یله در . حاصلی
 قوام بدن اخلاط وارکان وقوا ایله نیجه باقی ایسه
 قوام دولت دخی بو اصناف اربعه اعیان ایله در .

وصحت بدن نیجه اخلاطك اعتدالنّه موقوف
 ایسه نظام جمعیت دخی بو اصنافك اعتدالنّه
 منوطدر . اگرچه ایکسندده دخی اعتدال
 حقیقی متصور دکلدر . لکن کسر وانکسار
 بر مرتبه حد دن افزون اولیه که عرض مزاجدن
 چینه غله صحتّه خلل کلیه . چن انسان سن
 وقوفی تجاوز ایتسه برودت و رطوبت که طبیعت
 شیخو ختدر بلغم طبیعتیدر . لاجرم اول سننده
 بلغم غالب اولوب حکمنی اجرا ایدر . هر بار اخراج
 وتسکین اولند بجه طبیعت ککیر و تولید ایتک
 اوزره در . سائر اخلاط دخی اکا دونمکه
 میلده در . ایمدی اول سننده اولان کسنه بلغمی
 بالکلیه مغلوب ایدوب مغلوبیتی حالتده طور مغه
 سعی ایتهمسی عبثدر . همان بونک مثالی بر آق
 صفالی شخصه بکزر صفالی سیاهه بو یا یوب
 من بعد آثار دمامه سنه سعی ایلیه . بلکه اول
 حالده اولنه مناسب بودر که بلغمک ضرر سنر
 غلبه سی مرتبه سنه قائل اوله . بومدعادن صکره
 دعوایی هیئت اجتماعیه یه نقل ایدوب دلیل

daki dengeye bağlıdır. Gerçi ne beden ne devlet için hakiki bir denge durumundan söz edilebilir; önemli olan, temel unsurlardan birindeki azalış çoğalmanın haddinden fazla bir seviyeye çıkarak bünyeye zararlı hâle gelmemesidir.

İnsanın olgunluk aşamasını geçmesi hâlinde, bedende ihtiyarlığın ve balgamın alametleri olan soğukluk ve rutubet hüküm sürmeye başlar. Bu durumda, akışkanlar arasındaki dengesizliği gidermek üzere, balgam fazlası ne zaman bedenden ihraç edilecek olsa ihtiyarlığın tabiatı gereği, balgam miktarı tekrar çoğalır, hatta diğer akışkanlarda da balgama dönüşme eğilimi müşahede edilir. Bu aşamada bulunan birinin balgam artışını büsbütün dizginlemeye çalışması, ak sakallı bir ihtiyarın, siyaha boyadıktan sonra sakalının tekrar ağarmayacağını umması gibi abestir. Oysa bu aşamada en münasip tutum, balgamın zarara yol açmayacak miktardaki fazlalığına razı olmaktır.

Bedenle ilgili bu uygulamalar kolaylıkla devlete de uyarlanabilir. Mesela Kara Mustafa Paşa, çoğalan asker sayısını tekrar Sultan Süleyman Han zamanındaki seviyesine indirmeye çalış-

let dahi bu esnâf-ı erba'a-i a'yân iledür. [130] Ve sıhhat-i bedence nice ahlât i'tidâline mevkûf ise nizâm-ı cem'iyet dahi bu esnâfun i'tidâline menûtdur. Egerçi ikisinde dahi i'tidâl-i hakîkî mutasavver degıldür lâkin kesr ü inkisâr bir mertebe hadden efvân olmaya ki arz-ı mizâcdan çıkmağla sıhhate hâlel gelmeye. Kaçan insân sinn-i vukûfî tecâvüz itse burûdet ve rutûbet ki tabî'at-ı şeyhûhetdür balgam tabî'atıdır lâ cerem ol sinde balgam gâlib olub hükmünü icrâ ider. Her bâr ihrâc ve teskîn olındukca tabî'at girü tevlîd itmek üzredür. Sâir ahlât dahi ana dönmeğe meylde-dür. İmdi ol sinde olan kimesne balgamı bi'l-külliyeye mağlûb idüb mağlûbiyyeti hâlinde durmağsa sa'y itmesi abesdür. Hemân bunun misâli bir ak sakallı şahsa benzer sakalını siyâha boyayub min ba'd ağardmamasına sa'y eyleye. Belki ol hâlde olana münâsib budur ki balgamun zararsız galebesi mertebesine kâil ola. Bu müdde'âdan sonra da'vâyı hey'et-i ictimâ'iyeye nakl idüb delîl [131] îrâd iderüz ki Kara Mustafâ Paşa sâbıkan

mıştır. Ne var ki, asker sayısı çok geçmeden tekrar eski seviyesine ulaşmış, hatta o seviyeyi bile aşmıştır. Asker sayısında gerçekten bir artış olmuş mudur, diye sorulabilir. Sultan Süleyman saltanatında 970 [1562–1563] yılı itibarıyla maaşlı asker sayısının 41.479 nefer ve senelik maaş toplamının 122.300.000 akçe olduğu bilinmektedir. 974 [1566] yılında asker sayısı 48.316 nefere, senelik maaş toplamı 126.400.000 akçeye çıktı. Sultan III. Murad zamanında 997 [1588–1589] yılı itibarıyla asker sayısı 64.425 neferi, senelik maaş toplamı da 178.200.000 akçeyi buldu. 1004 [1595–1596] yılında asker sayısı 81.870 nefere, senelik maaş toplamı 251.200.000 akçeye çıktı. 1018 [1609–1610] yılında ise asker sayısı 91.202 nefere, senelik maaş toplamı da 380.000.000 akçeye ulaştı. Daha sonra Sultan Osman ve Sultan Mustafa dönemlerinde asker sayısı 100.000 neferi bulmuş, Sultan Murad Han saltanatının son yıllarında Mehmed Paşa ve Kara Mustafa Paşa'nın gayretleriyle tekrar yaklaşık 50.000 nefer düzeyine indirilmiştir. 1050 [1640–1641] yılında ise asker sayısı 59.257 nefer, sene-

merhûm ve mağfûr Sultân Süleymân Hân zamânı defterlerine göre kuli tenzîl itmiş idi. Çok geçmeyüb girü eski karârın bulub belki dahi ziyâde oldu. Eger “Askerin ziyâde olması vâki’ midür” dinilür ise ma’lûm ola ki merhûm Sultân Süleymân asrında dokuz yüz yetmiş târîhinde cümle mevâcib-horân kırk bir bin dört yüz yetmiş dokuz nefer ve senevî mevâcibleri bin iki yüz yigirmi üç yük akçe idi. Dokuz yüz yetmiş dört târîhinde 48.316 nefer ve bin iki yüz altmış dört yük oldu. Sultân Murâd-ı Sâlis asrında dokuz yüz doksan yedi târîhinün mevâcib-horânı altmış dört bin dört yüz yigirmi beş nefer ve senevî ulûfeleri bin yedi yüz seksen iki yük akçe oldu. Bin dört târîhinde mevâcib-horân seksen bir bin sekiz yüz yetmiş nefer ve bir yıllık ulûfeleri iki bin beş yüz on iki yük akçe oldu. Bin on sekiz târîhinde doksan bir bin iki yüz iki nefer ve senevî mevâcibleri üç bin **[132]** sekiz yüz yük akçeye vardı. Ba’dehû Sultân Osmân ve Sultân Mustafâ asırlarında yüz bin kadar olub Sultân Murâd Hân’un evâhir-i asrında Mehmed Paşa, Bayram Paşa ve Kara Mustafâ Paşa

﴿ ۱۳۱ ﴾

ایراد ایدرز که قره مصطفی پاشا سابقاً مرحوم
 ومغفور سلطان سلیمان خان زمانی دفترینه کوره
 قوی تنزیل ایتش ایدی . چوق کچمبوب کپرو
 اسکی قرارین بولوب بلکه دخی زیاده اولدی .
 اکر «عسکرک زیاده اولسی واقعیدر» دینلورایسه
 معلوم اوله که مرحوم سلطان سلیمان عصرنده
 طقوز یوز یتش تاریخنده جله مواجب خواران
 قرق بریک درتیوز یتش طقوز نفر وسنوی
 مواجبرلی بیک ایکیوز بیکرمی اوچ یوک آچه ایدی .
 طقوز یوز یتش درت تاریخنده ۴۸۳۱۶ نفر ویک
 ایکیوز آتیش درت یوک اولدی . سلطان مراد
 ثالث عصرنده طقوز یوز طقسان یدی تاریخنک
 مواجب خوارانی آتیش درتیک درتیوز بیکرمی بش
 نفر وسنوی علوفه لری بیک یدیوز سکسان
 ایکی یوک آچه اولدی . بیک درت تاریخنده
 مواجب خواران سکسان بریک سکر یوز یتش نفر
 وبریلاق علوفه لری ایکی بیک بش یوز اون ایکی
 یوک آچه اولدی . بیک اون سکر تاریخنده طقسان
 بریک ایکیوز ایکی نفر وسنوی مواجبرلی اوچ بیک

سکر یوزیوک آچقه یه واردی . بعده سلطان عثمان
 وسلطان مصطفی عصرلنده یوزیک قدر اولوب
 سلطان مراد خانک اواخر عصرلنده محمد پاشا
 ویرام پاشا وقره مصطفی پاشا سعیرلی ایله کیرو
 نصف مرتبه یه تنزیل اولنوب ییک اللی حد و دنده
 موجب خواران اللی طقوز ییک ایکیوز اللی یدی
 نفر اولوب سنوی مواجبلری ایکی ییک آلتیوز
 اوتوز بریوکه اینمش ایکن چوق کچمبوب کیرو
 اسکی قرارن بولدی . بلکه دخی زیاده اولدی .
 پس ظاهر و مقرر در که قولی تنزیل ایدوب سلطان
 سلیمان عصری کبی قرار داده قلمق ممکن دکل
 بریهوده تعبدر . حالا بو عصرلده سپاه زمهره سی
 یکر می بیکدن ویکچیری طائفه سی اوتوز ییکدن
 اشاغی تنزیل اولنوب سائر اصنافک دخی آکا
 کوره ضرر سنز کثرت و غلبه سنه قائل اولمق
 لازمدر . نفر زیاده لکنده اولقدر بآس یوقدر .
 غایتی موجب کثیره بی قانون قدیمه رعایت وحسن
 تدبیر ایله تنزیل ایدوب قایرمق واجبدر . رضایله
 طرفینه ملایم وقانونه موافق نیجه نافع خصوصاً

lik maaş toplamı da 263.100.000 akçe olmuştur. Ne var ki, çok geçmeden asker sayısı tekrar eski seviyesine ulaşmış, hatta o seviyeyi bile aşmıştır.

Bu örnekler göstermektedir ki, asker sayısını tekrar Sultan Süleyman asrı seviyesine indirmeye çalışmak beyhudedir. Şimdiki hâlde sipahi sayısını 20.000'den ve yeniçeri sayısını 30.000'den aşağıya indirmek ve diğer askerlerin sayısını, bu miktarlarla uyumlu ve yüksek olsa da zarara yol açmayacak bir seviyede tutmak yeterli görülmelidir. Asker sayısını belli bir ölçü nispetinde sınırlandırmaktan daha önemlisi, askere ödenen maaş toplamını münasip tedbirlerle indirmek suretiyle hazineye denge sağlamaktır. Karşılıklı rızaya dayanmak ve kanuna uygun olmak şartıyla hem asker hem devlet için faydalı nice öneri sıralanabilir. Önemli olan, önerilerin, ehil olmayanların yersiz itirazlarına meydan vermeden, yavaş yavaş uygulamaya geçirilmesidir. Böyle yapılırsa az zamanda çok fayda elde edilir. Allah Teâlâ muvaffak kılsın, din ve devlete faydalı ameller müyesser eylesin.

sa'yleri ile girü nısf mertebeye tenzîl olunub bin elli hudûdında mevâcib-horân elli dokuz bin iki yüz elli yedi nefer olub senevî mevâcibleri iki bin altı yüz otuz bir yüke inmiş iken çok geçmeyüb girü eski karârın buldı belki dahi ziyâde oldı. Pes zâhir ve mukarrerdür ki kulı tenzîl idüb Sultân Süleymân asrı gibi karâr-dâde kılmak mümkün değil bir bî-hûde ta'bdur. Hâlen bu asırlarda sipâh zümresi yigirmi binden ve yeniçeri tâifesi otuz binden aşağı tenzîl olunmayub sâir esnâfun dahi ana göre zararsız kesret ve galebesine kâil olmak lâzımdur. Nefer ziyâdelüğünde ol kadar be's yokdur. Gâyeti mevâcib-i kesîreyi kânûn-ı kadîme ri'âyet ve hüsn-i tedbîr ile tenzîl idüb kayırmak vâcibdür. Rızâ ile tarafeyne mülâyim ve kânûna muvâfık nice nâfi' husûslar [133] vardır ki kaleme gelmez. Ol makûle umûrî görüb bî-vukûflar i'tirâzına vücûd virmeyüb tedrîc ile az zamânda çok nef'ini müşâhede ideler. Ve tecribe ile ne kadar tefâvüt zâhirdür göreler. Allâhu te'âlâ muvaffak eyleye dîn ü devlete nâfi' ameller müyesser eyleye.

Üçüncü Bölüm: Hazinesinin Durumu

Sultan vücuttaki ruha, vezir akla, müftü idrak melekesine, dört sınıf da dört akışkana benzetilebilir. Aynı şekilde hazine mideye, sarraf ve tartı görevlisi tat alma duyusuna, vergi tahsildarları cazibe kuvvetine, hazinedarlar tutma kuvvetine, defterdarlar, kâtipler ve sair zabıtlar hazım kuvvetine karşılık gelmektedir. Mideye giren gıda bu kuvvetler aracılığıyla bütün vücutta yayıldığı gibi, hazineye giren para da bu görevliler tarafından tevzi ve taksim edilir. Böylece bütün sınıflar hazineden bizzat veya vasıtalı şekilde yararlanmış olurlar. Mesela sevda tükenirse, mide boş kalır. Bedenin bu kuvvetleri itidal seviyesinde bulunmaz ve içlerinden biri işlevsiz kalırsa, bütün bedenin dengesi bozulur. Aynı şekilde, reaya baskıya maruz kalırsa, hazine boş kalır. Devleti teşkil eden dört sınıf da hıyanet ve fesat peşinde koşarsa, kaçınılmaz bir şekilde devletin dengesi bozulur.

Olgunluk aşamasının sonlarına kadar zindeliklerini koruyan beden kuvvetlerinin daha sonra yavaş yavaş zayıflamaya başladığı, sonuçta hazım işleminin aksadığı bilinmektedir. Bu aşama-

Fasl-ı sâlis Hazîne ahvâlinededür

Çün nefs-i nâtika sultân ve kuvvet-i âkile vezîr ve müdrike müftî ve ahlât-ı erba'â sâir esnâf makâmında olduğu zikr olunmuştu. Bedende mi'de hazîne ve kuvvet-i zâika sarraf ve vezzân ve câzibe muhassıllar ve mâsike hazinedârlar ve kuvvet-i hâzime defterdârân ve küttâb ve sâir zabıtlara nazîre düşüb mi'deye vârid olan gıdâ bu kuvvânun tedbîr ü tasarrufu ile bedel mâ yetehallel olduğu gibi hazîneye vârid olan emvâl dahi mezkûrlar tasarrufu ile mahalline tevzî' ve taksîm kılınmağla cümle esnâf hazineden bi'z-zât ya bi'l-vâsıta müntefi' olub geçinürler. Şöyle ki sevdâ makhûr ola mi'de boş kalur. Ve bu kuvvetler i'tidâl üzre olmayub birine za'f veya fütûr gele mizâc-ı beden muhtell olur.

[134] Kezâlik re'âyâ makhûr olur ise hazîne tehî kalur. Ve tavâif-i mezkûre hıyânet ve fesâd üzre olur ise mizâc-ı devlete za'f ve fütûr gelür. Bu husûs emr-i mukarrerdür. Ba'dehû hafî değildür ki zamân-ı vukûf-ı âhirlerine dek bu kuvvetler kavîdür. Sonra

* ۱۳۳ *

وارد رک قلم کلز . اول مقوله اموری کوروب
بی وقوفلر اعتراضنه وجود ویرمبوب تدریج ایله
آزمانده چوق نفعی مشاهده ایده لر . و تجربه ایله
نقدر تفاوت ظاهر ذر کوره لر . الله تعالی موفق ایله
دین و دولته نافع عملر مبسر ایلیه .

* فصل ثالث خزینه احوالنده در *

چون نفس ناطقه سلطان وقوت عاقله وزیر ومدیر که
مفتی و اخلاط اربعه سائر اصناف مقامنده
اولدیغی ذکر اولمشیدی . بدنده معده خزینه
وقوت ذائقه صراف ووزان و جاذبه محصلار
وما سکه خزینه دار لر وقوت هاضمه دفتر داران
و کباب و سائر ضابطلره نظیره دوشوب معده یه وارد
اولان غذا بو قوانک تدبیر و تصرفی ایله بدل
ما بتحلل اولدیغی کبی خزینه یه وارد اولان اموال
دخی مذکور لر تصرفی ایله محلنه توزیع و تقسیم
قلمغله جمله اصناف خزینه دن بالذات یا بالواسطه
منتفع اولوب کچنور لر . شویله که سودا مقهور اوله
معده بوش قالور . و بو قوتلر اعتدال اوزره اولوب
برینه ضعف و یا قوتور کله . مزاج بدن مختل اولور .

كذلك رعايا مقهورا ولورا ايسه خزينه تهي قالوز .
 وطوائف مذكوره خيانت وفساد اوزره اولورا ايسه
 مزاج دواته ضعف وفتور كلور . بو خصوص
 امر مقرر در . بعده خفي دكلدر كه زمان وقوف
 آخر لينه دك بو قوتلر قويدر . صكره تدر يجه
 فتور كلور . هضم عملنده قصور ظهور ايدر .
 پس بوسنده غلايم شيب دخي كورينور . صباح
 وصقال آغرمغه باشلا ديفي كي هيئت اجتماعيه ده
 زينت ظهور ايدوب اعيان واركان توسيع
 دائرة شان وعنوان ايتمه باشلا يوب كيتد بجه
 اواسط ناس بساط ولباس ده ملوكه مشاركت
 ومشايهت مرتبه سنه وارمغله انفراد واجتماعك
 مصرفي آرتوب كيتد بجه تر ايد بولدن خالي اولز .
 بودعوانك دليلي بودر كه طقوز يوز تيمش ايكي
 سنه سنده ايراد خزينه عامره بيك سكر يوز
 اوتوز يوك ومصرف بيك سكر يوز طقسان آلتى
 يوك ايدى . بيك تار يخنده ايراد ايكي بيك طقوز
 يوز اوتوز درت يوك ومصرف اوچ بيك آلتى يوز
 درت يوك اولدى . يش سنه دن صكره بر مقدار

da ihtiyarlık alametleri de belirir. Saç ve sakal ağarmaya başladığı gibi, toplumda süs merakı yaygınlaşır. Devlet adamları şan ve şöhratlerini genişletir. Halkın orta hâlli kesimi eşya ve kıyafet bakımından hükümdarlarla yarışır. Sonuçta hem ferdin hem toplumun masraflarının artması kaçınılmaz hâle gelir.

Bu sözlerimiz kolayca ispatlanabilir. Mesela 972 [1564–1565] yılında hazinenin geliri 183.000.000 akçe ve gideri 189.600.000 akçeydi. 1000 [1591–1592] yılında ise, gelir 293.400.000 akçeye, gider de 360.400.000 akçeye çıktı. Bundan beş yıl sonra gelir–gider dengesizliği daha da büyüdü; 1006 [1597–1598] yılı itibarıyla gelir 300.000.000 akçe ve gider 900.000.000 akçe olduğundan, Mustafa Âlî'nin ifadesine göre, aradaki açık önceki yıllardan intikal eden birikimin harcanmasıyla ancak kapatılabildi. Sultan Murad Han zamanına gelinceye kadar gider toplamı 600.000.000 akçeyi bulmuşsa da 1053 [1643–1644] yılında 550.000.000 akçeye indirilebilmiştir. Padişahın tahta oturmasının ardından hazinenin geliri 361.800.000 akçe ve gideri 550.000.000 akçe olarak kayda geçirilmiştir. 1060

tedrîcle fütûr gelür. Hazm amelinde kusûr zuhûr ider. Pes bu sinde alâyim-i şeyb dahi görünür. Saç ve sakal ağarmağa başladığı gibi hey'et-i ictimâ'iyede zînet zuhûr idüb a'yân ve erkân tevsî'î dâire-i şân ü unvân itmeğe başlayub gitdükce evâsıt-ı nâs bisât u libâsda mülûke müşâreket ve müşâbehet mertebesine varmağla infirâd ve ictimâ'un masrafı artub gitdükce tezâyüd bulmadan hâlî olmaz. Bu da'vânun delîli budur ki dokuz yüz yetmiş iki senesinde îrâd-ı hazîne-i âmire bin sekiz yüz otuz yük ve masraf bin sekiz yüz doksan altı yük idi. Bin târîhinde îrâd iki bin dokuz yüz otuz dört yük ve masraf üç bin altı yüz dört yük oldu. Beş seneden sonra bir mikdâr [135] dahi tefâvüt idüb bin altı senesinde Âlî tahrîri üzre îrâd üç bin yük ve masraf dokuz bin yüke varmağla sâbıkan iddihâr olunan hazâin sarf oldu. Sultân Murâd Hân zamânına gelince masârıf-ı külliyye altı bin yükden ziyâde iken elli üç hudûdında beş bin beş yüz yük kadara tenzîl olunub cülûs-ı hümâyûndan sonra îrâd üç bin altı yüz on sekiz yük

[1650] yılında yeni vergilerle birlikte gelir 532.900.000 akçeye ve gider 687.200.000 akçeye çıktı. Şimdiki hâlde hazinenin bütçe açığı 160.000.000 akçedir.

Yukarıdaki rakamlar giderin artan bir seyir izlediğini belgelemektedir. Bundan sonra gelirin arttırılması ve giderin azaltılarak mutedil bir seviyeye çekilmesi çok zor, hatta tarihî tecrübe dikkate alındığında imkânsızdır. Giderin azaltılması bir zaruret hâlini aldığı için zorlayıcı bir gücün devreye girmesi gerekir. Bu tedbir, giderin mutedil bir seviyeye çekilmesini sağlayamasa da en azından devletin nefes almasını mümkün kılar.

Sonuç

1. Devlet Düzeninin Yeniden Kurulması İçin Alınacak Tedbirler

Bu meselenin çözümüne ilgili tedbirler erbabına gizli değilse de “Kendisine bilgi aktarılan nice kişi vardır ki onu aktarandan daha iyi anlayabilir.” sözüne uygun olarak bunlardan bazılarının dile getirilmesinde sakınca görülmemiştir. Bu hususta, henüz uygulanabilir ve kesinlikle uygulanamaz görünen birden çok tedbir sıralanabilir. Birincisi, halkın Hakk’a boyun eğmesini

ve masraf beş bin beş yüz yük tahrîr olındı. Bin altmış senesinde ihdâsât ile îrâd beş bin üç yüz yigirmi dokuz yük ve masraf altı bin sekiz yüz yetmiş iki yüke vardı. Hâlen masraf îrâddan bin altı yüz yük akçe ziyâdedür. Pes masraf gitdükce tezâyüd üzre olduğu sâbit oldu. Bundan sonra teksîr-i îrâd ve taklîl-i masârîf hadd-i i’tidâle varub ber-karâr durmak emr-i asîrdür. Belki tecrübe ile hadd-i imkânda olmadığı ehline ma’lûm olmuştur. Nihâyetü’l-emr iktizâ hasebiyle taklîl ü tenzilde bir kâsırun kasrı lâzımdur. Ber-karâr olmazsa da ta’dîl-i mizâc için teneffüs mertebesi tedârük olma. [136]

Netîce İnhirâf-ı mizâc-ı devlet tedbîrinde ve gâile-i kesret ü killet ilâcındadır

Hafî olmaya ki bu umûrun tedbîri ve ilâcı hall ü akd ashâbınun ma’lûmları ise de bu makâm zikrini iktizâ itdüğü ecilden “rubbe hâmile fikhin ilâ men huve efkah minhu” mazmûnı üzre vâki’ olub nesne lâzım gelmez. Pes bu inhirâf-ı mizâcun

دخی تفاوت ایدوب بیك آلتی سنه سنه عالی
تحریری اوزره ایراد اوچ بیك یوك و مصرف طقوز
بیك یوكه وارمغله سابقا ادخار اولنان خزان
صرف اولدی . سلطان مراد خان زمانته کلنجه
مصارف کلیه آلتی بیك یوكدن زیاده ایکن الی
اوچ حدودنده بش بیك بشیوز یوك قدره تنزیل
اولوب جلوس همایوندن صکره ایراد اوچ بیك
آلتیوز اون سکر یوك و مصرف بش بیك بشیوز
یوك تهریر اولدی . بیك آلتش سنه سنه
احداثات ایله ایراد بش بیك اوچیوز یکر می طقوز
یوك و مصرف آلتی بیك سکر یوز یتش ایکی یوكه
واردی . حالا مصرف ایراددن بیك آلتیوز یوك
آقه زیاده در . پس مصرف کیتدکجه تزايد اوزره
اولدیغی ثابت اولدی . بوندن صکره تکثیر ایراد
وتقلیل مصارف حد اعتداله واروب برقرار
طور مق امر عسیردر . بلکه تجربه ایله حد امکانده
اولدیغی اهلنه معلوم اولشدر . نهایت الامر
اقتضا حسبیه تقلیل وتنزیلده برقاسرک قسری
لازمدر . برقرار اولمسه ده تعدیل مزاج ایچون
تنفس مرتبهسی تدارک اولنه .

* نتیجه *

انحراف مزاج دولت تدبیرنده وغائله کثرت وقت
علاجنده در .

خفی اولیه که بوامورک تدبیری وعلاجی حل وعقد
اصحابنک معلوله لری ایسه ده بو مقام ذکرنی اقتضا
ایتدوکی اجلدن * رب حامل فقهه الی من هو افقه
منه * مضمونی اوزره واقع اولوب نسنه لازم
کلز . پس بوانحراف مزاجک علاجنه برنیجه
طریق واردر . کی حالاممکن وکی ممتنع صورتده
جمله دن مقدم خلقی حقه منقادایتدیرر برصاحب
سیفک وجودیدر . بری دخی اعیان دولت
بوکونده پادشاه حقیقی مالک الملک ایدوکنی
یلوب حقیقته خزینه وعسکر ورعایا آنکدر .
پادشاه مجازی آنک خلیفه سیدر . عالم اسبابده
سبب یوزندن تصرف ایدردیو برمتیقظ پادشاه
مجازی حضورنده نیجه استقامت اوزره حرکت
اولنور ایسه علام الغیوب قولوغن ایده رز دیو
حق وعدل اوزره یکدل ویکجهت اولوب طرف
خلافده اولانی سسکدیروب تدبیر امور دولته

sağlayabilecek bir kılıç sahibinin mevcudiyetidir. İkincisi, devlet yetkililerinin, tüm kâinatın gerçek padişahının Allah olduğunu, hazine, asker ve reayanın aslında onun tasarrufunda bulunduğunu unutmamalarıdır. Mecazi padişah, dünyada sebepler vasıtasıyla tasarrufta bulunan gerçek padişahın halifesidir. Devlet yetkilileri, mecazi padişahın huzurunda emirlerine nasıl titizlikle riayet ediyorlarsa bilinmeyenleri bilen gerçek padişaha itaat bilinciyle hak ve adalet etrafında birleşmeli, buna karşı geleni sindirdikten sonra aksaklıkları giderek devleti güçlendirmelidirler. Üçüncüsü, asker sınıfı arasından tecrübeli ve güngörmüş olanların, hak etrafında birleşerek, huzurlarını borçlu oldukları devlete sahip çıkmaları, hıyanet ve fesat peşinde koşanların kökünü kazımak suretiyle geçmişte olduğu gibi din ve millete hizmet etmeleridir. Dördüncüsü, devlet yetkililerinin hak doğrultusunda kendi içinde birlik sağlama-sı ve askerın zorlayıcı gücünü de kullanarak israfı azaltmaya çalışmasıdır. Son üç tedbir, bugün itibarıyla uygulanması en kolay ve aynı zamanda en imkânsız olanlarıdır. Çünkü devlete sahip çıkan ve hakka tabi olan insan

ilâcına bir nice tarîk vardır kimi hâlâ mümkün ve kimi mümteni' sûretinde. Cümleden mukaddem halkı Hakk'a münkâd itdirür bir sâhib-i seyfün vücûdudur. Biri dahi a'yân-ı devlet bu kevnde pâdişâh-ı hakikî mâlikü'l-mülk idüğünü bilüb hakikatde hazîne ve asker ve re'âyâ anundur pâdişâh-ı mecâzî anun halîfesidür âlem-i esbâbda sebep yüzünden tasarruf ider diyü bir müteyakkız pâdişâh-ı mecâzî huzûrında nice istikâmet üzre hareket olunur ise allâmu'l-guyûb kulluğun iderüz diyü hakk u adl üzre yekdil ü yekcihet olub taraf-ı hılâfda olanı sindirüb tedbîr-i umûr-ı devlette [137] mübâşeret ve devleti ikâmet itmeleridür. Bir dahi askerün bellü başlu umûr-dîdesi hakk üzre ittifâk idüb sâyesinde âsûde oldukları devleti kayırub nefer kuvvetiyle hıyânet ve fesâd erbâbınun kökünü kesüb defe'âtle selefde dîn ü devlete itdükleri hıdmeti girü itmekdür. Biri dahi vükelâ-yı devlet hakk üzre ittifâka sa'y ve himmet ve isrâfâtı tahfife askerî âlet idüb kuvvet-i kâhire-i cüyûş ile maslahat görmekdür.

sayısı çok azdır; halkın ekseriyeti dünyevî hazlar peşinde koşmaktadır. Bu durumda, devletin bozulan dengesinin yeniden kurulabilmesi, kılıç sahibinin gayretine bağlı görünmektedir.

2. Bütçe Açığı Meselesinin Çözümü İçin Öneriler

Gelirin azlığı, asker sayısının yeterinden fazla olması, giderin çokluğu ve reyanın maruz kaldığı olumsuz şartlar şeklinde kendisini gösteren düzensizliğin mümkün olduğu ölçüde giderilebilmesi için, öncelikle reyanın bugün itibarıyla vergi ödeyebilecek durumda bulunmadığı gerçeği kabul edilmelidir. Padişah Hazretleri –Allah kendisini selamete ulaştırınsın–, hazinenin bir yıllık kaynak ihtiyacını, bir yolunu bulup tedarik etmeli, herhangi bir müdahaleye fırsat vermemek ve sonraki yılların gelir kaleminden belirli miktarlarda karşılamak şartıyla güvendiği bir kimşenin tasarrufuna vermelidir. Mide konumundaki hazine bir yıllık gelirin bulunması kalbe kuvvet verir ve her iş için kullanılacak bir sermaye sağlar.

Asker sayısına gelince, daha önce belirtildiği gibi, bu sayının devletin dengesini bozmayacak

Bu ihtimâlât hâlen sehl-i münteni' kabîlindendir. Zîrâ devleti kayırur ve hakka tâbî' olur kimesne nâdir olup ekser halk taraf-ı hılâfda huzûz-ı nefsâniyye tâlibidür. Pes bu kârün itmâmı bir sâhib-i seyfe mevkûf olur.

Netîcetü'n-netîce

El-hâletü hâzihî hazînenün kille-ti ve askerün vefreti ve masârifun kesreti ve re'âyânun za'fı gavâilini mümkün olduğu mertebe def'un ilâcı budur ki re'âyâdan hazîne tahsiline mecâl yoktur. Bir yıllık îrâdı pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri sellemehu'llâh ne tarîk ile olur ise [138] tedârük ve tedâhuli def' idüb âtiyye mâlından tedrîc ile edâ şartıyla bir mu'temedün aleyh kulına teslîm ve der'uhde eyleye. Hazînede bir yıllık îrâd bulunmak azîm kuvvet-i kalbdür her kâra sermâye olur. Ba'dehû askerün kesreti gâilesi sâbıkan zikr olındığı üzre imsâkda hüsn-i tedbîr ile def' olunur. Meselâ sa'ye müte'allık hazîneye nef'i olan virgüleri askerün vefreti için bitürür. Ve az zamânda mevâcibe killet getürür. Ve masârifun kesre-

* ۱۳۷ *

مباشرت و دولتی اقامت ایتمه لیدر . بردخی
 عسکرک بلاو باشلو امور دیده سی حق اوزره اتفاق
 ایدوب سایه سنده آسوده اولد قلمری دولتی
 قایروب نفر قوتیله خیانت و فساد اربانک کوکنی
 کسوب دفعاتله سلفده دین و دولته ایتدکری
 خدمتی کیر و ایتکدر . بری دخی و کلای دولت
 حق اوزره اتفاقه سعی و همت و اسرافاتی تخفیفه
 عسکری آلت ایدوب قوت قاهره جیوش ایله
 مصیحت کورمکدر . بوا احتمالات حالاسهل ممتنع
 قیلندندر . زیرا دولتی قایرر و حقه تابع اولور
 کسنه نادر اولوب اکثر خلق طرف خلافة
 حظوظ نقسانیه طالبی در . پس بوکارک اتمامی
 بر صاحب سیفه موقوف اولور .

* نتیجه نتیجه *

الحالة هذه خزینة نك قلی و عسکرک و فرتی
 و مصارفک کترتی و رعایانک ضعیفی غوائانی ممکن
 اولدیغی مرتبه دفعک علاجی بودر که رعایان
 خزینه تحصیلنه مجال یوقدر . بریلاق ایرادی پادشاه
 عالیشان حضرتلری سلمه الله نه طریق ایله اولور ایسه

تدارك و تداخلي دفع ايدوب آتیه مالن دن تدریج
ایله ادا شرطیله بر معتمد علیه قولنه تسلیم
و در عهده ایله . خزینه ده بر یلاق ایراد بولمق
عظیم قوت قلبدر . هر کاره سرمایه اولور . بعده
عسکرک کثرتی غائله سی سابقا ذکر اولندیغی اوزره
امسا کده حسن تدبیر ایله دفع اولنور . مثلاً سعیه
متعلق خزینه یه نفعی اولان ویرکولری عسکرک
و فرتی ایشن بتورر . و آرزمانده مواجبه قلت
کتورر . و مصارفک کثرتی دفعنه علاج اجاتلرده
اولان اسرافات بر مقدار تخفیف اولندقدن صکره
هر برنده رکن خزینه اولان بر قاچ اقلامده اهل
وقوف و دیندار و پرهیزکار آدمرا استخدام
اولمقدر . بونسکله برایکی سنه ده کثرت مصارف
غائله سی بر طرف اولور . رعایانک ضعیفی علاجی
بودر که اوزرلندن بعض تکالیف برر مقدار
تخفیف اولندقدن صکره منصبلردن آنچه آلمیوب
مجبور و مستقیم آدملری منصبلرنده زمان مدید مکث
ایتدیروب ظلم ایده نک حقندن کلمنک ایله برایکی سنه ده
رعایا قوت بولوب ممالک محروسه کاینبنغی معمور اولور .

bir seviyede tutulması gerekir. Asker sayısının yeterinden fazla olması, hazinenin gıdasını oluşturan vergileri kısa sürede yiyip bitirmekte, asker maaşları bile ödenemez hâle gelmektedir.

Gider kaleminin azaltılabilmesi için, mevcut israf bir ölçüde bertaraf edildikten sonra, vergi tahsili görevlerinin her birinde ve hazine açısından çok önemli olan birkaç kaleminde mahir, dindar ve dürüst insanlar istihdam olunmalıdır. Bu yolla hazinenin gider meselesi bir iki sene içinde çözüme kavuşur.

Reaya meselesine gelince, öncelikle reayaya salınan bazı vergiler bir miktar azaltılmalıdır. Ardından, vergi tahsili görevlerinin para ile elde edilebilmesine son verilmeli, tecrübeli ve dürüst insanların görev süreleri uzatılmalı, zulüm yapanın hakkından gelinmelidir. Bunlar gerçekleştiği takdirde, bir iki sene içinde reayanın durumu iyileşir ve memleket gerektiği gibi mamur hâle gelir.

Uyarı ve Müjde

Devlet yetkilileri çok iyi bilmektedir ki, Osmanlı Devleti'nin düzeni ilk defa bugün sarsılıyor değildir. Geçmişte önce salta-

ti def'ine ilâc emânetlerde olan isrâfât bir mikdâr tahfîf olduğundan sonra her birinde rûkn-i hazîne olan birkaç aklâmda ehl-i vukûf ve dîndâr ve perhîzkâr âdemler istihdâm olınmaktadır. Bununla bir iki senede kesret-i masârîf gâilesi ber-taraf olur. Re'âyânun za'fı ilâcı budur ki üzerlerinden ba'zı tekâlîf birer mikdâr tahfîf olduğundan sonra mansıblardan akçe alınmayub mücerreb ve müstakîm âdemleri mansıblarında zamân-ı medîd meks itdürüb zulm idenün hakkından gelinmek ile bir iki senede re'âyâ kuvvet bulub memâlik-i mahrûse kemâ yenbağî ma'mûr olur. [139]

Tenbîh ve tebşîr

A'yân-ı devlet ve erkân-ı saltanatun ma'lûmlarıdır ki bu devlet-i aliyyede inhirâf-ı mizâc hemân şimdi olmayub selefde gâh verese-i saltanat gavgası ve bir zamân Timur'un şerr ü şûrı ve ba'dehû Celâlîler zuhûrı mizâc-ı âleme defe'âtle ihtilâl virüb hüsn-i tedbîr olduğunda bi avni'llâhi te'âlâ girü

nat varisleri arasındaki kavgalar, sonra Timur'un maceracılığı, daha sonra da Celalî isyanları sebebiyle bu düzen defalarca sarsılmışsa da gerekli tedbirler alındığı için Allah'ın yardımıyla yeniden kurulabilmiştir. Şimdi bu risalede zikredilen meseleleri öncekilerden daha çetin saymak ve endişeye yol açmak suretiyle kuruntuya teslim olmak, ne din ve devlete hizmet, ne de sorumlu bir davranış olarak nitelendirilebilir.

Padişah Hazretlerinin talihleri kuvvet ve saadet itibarıyla parlak görünmektedir. Devlet yetkilileri, din ve devlete hizmet için hep birlikte kollarını sıvadıkları ve şeriatı temel ölçü hâline getirdikleri takdirde, Allah Teâlâ'nın yardımıyla düşmanları yenip muzaffer olurlar. Haksız uygulamalardan el çekip, şeriata ve akla uygun tedbirler almaya başladıkları zaman da devleti bir haksızlık aracı olmaktan kurtarır ve kanuna bağlı hâle getirirler.

Hak Teâlâ müyesser eylesin.

Amin.

i'tidâle gelmişdür. Hâlen bu risâlede zikri sebk iden gavâil cümleden hevl-nâkdur diyü ba'zı tehvîlâta vücûd virüb vehme tâbi' olmağla tedbîrden kalmak lâyıık-ı dîn ü devlet ve muktezâyı hamiyet değıldür. Hazret-i pâdişâh-ı cihân-penâhun tâli'-i hümayûnları kuvvet ve sa'âdetdedür. Şöyle ki vükelâsı dîn ü devlete hıdmet için ittifâk ile dâmen-der-meyân ve şer'-i şerîfi mi'yâr ve mîzân ideler Allâhu te'âlâ nusret idüb a'dâya gâlib ve mansûr u muzaffer olurlar. Ve gadri koyub kânûn-ı şer'î ve aklî mûcibince hüsn-i tedbîr iderler ise bu devlet-i aliyyeyi gadrden geçirüb mâdde-i kânûna ileteler. Hakk te'âlâ müyesser eyleye âmîn.

* تنبيه و تبيين *

اعيان دولت و ارکان سلطنتک معلوم نريدند .
 بود دولت عليه ده انحراف مزاج همان شمدي
 اولیوب سلفده گاه ورثه سلطنت غوغاسی و بر زمان
 تيمورك شرو شورى و بعده جلاليلر ظهورى مزاج
 عالمه دفعاتله اختلال و يروب حسن تدبير اولند قدده
 بعون الله تعالى كبر و اعتداله كمشدر . حالا
 بور ساله ده ذكرى سبق ايدن غوائل جله دن
 هوانسا كدر ديو بعض شهويلاته وجود و يروب
 وهمه تابع اولغله تدبير دن قالمق لايق دين و دولت
 و مقتضای حيت دكدر . حضرت پادشاه
 جهان پناهك طالع همایونلرى قوت و سعادتده در .
 شويله كه و كلاسى دين و دولتده خدمت ايچون
 اتفاق ايله دامن درميان و شرع شريفى معيار
 و ميزان ايدهلر . الله تعالى نصرت ايدوب اعدايه
 غالب و منصور و مظفر اولورلر . و غدرى قويوب
 قانون شرعى و عقلى موجبجه حسن تدبير ايدرلر
 ايسه بود دولت عليه يى غدر دن كچروب ماده
 قانونه ايلتسه لر . حق تعالى ميسر ايليه آمين .